

ҶОЙГОҲИ “ТАНБЕҲ-УЛ-ГОФИЛИН”-И СИРОҶИДДИН АЛИХОНИ ОРЗУ ДАР НАҚДИ АШЪОРИ ҲАЗИНИ ЛОҲИҶӢ

РОЛЬ “ТАНБЕҲ-УЛЬ-ГОФИЛИН” СИРОДЖИДДИНА АЛИХОНА ОРЗУ В ПОЭМЕ ХАЗИНЫ ЛОХИДЖИ

THE ROLE OF “TANBEH-UL-GAFILIN” BY SIROJIDDIN ALIKHON ORZU IN THE POEM OF HAZINI LOHIJI

Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н.и.ф. дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсияи МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров”, (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, к.ф.н., доцент, руководитель отдела науки и инноваций ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Abdulloev Romezjon Kholmuminovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Science and Innovation, SEI "KhSU named after acad. B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand)

E-mail: romizjona@gmail.com.

Калидвожаҳо: “Танбеҳ-ул-гофилин”, Сиродҷиддин Алихони Орзу, Ҳазини Лоҳиҷӣ, ҳашив, чамъбандии калимаҳо, лутфи шеър, сирқоти адабӣ

Дар мақолаи мазкур китоби “Танбеҳ-ул-гофилин”-и Сиродҷиддин Алихони Орзу мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид гардидааст, ки Сиродҷиддин Алихони Орзу илова бар рисолаи мазкур ду рисолаи дигар низ таълиф намудааст. Номи ин рисолаҳо “Сироҷи мунир” ва “Доди сухан” мебошад. Китоби “Танбеҳ-ул-гофилин” ба нақди ашъори шоири маъруфи шибҳи қораи Ҳинд Ҳазини Лоҳиҷӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола зимни нишон додани равиши кори Алихони Орзу мулоҳизоти аҳли илму тазкираро низ дар бораи Ҳазини Лоҳиҷӣ зикр намудааст. Яке аз афзалиятҳои афкори интиқодии Орзу аз он иборат мебошад, ки суханвар дар ин китоб доир ба шеър, ҳачв, луфти сухан, нақши радиф дар маънисозӣ ва ғайра маълумот додааст. Ҳамчунин дар мақола дидгоҳҳои Орзу доир ба робитаи байни мисраъҳо дар шеър, истифодаи санъатҳои бадеӣ, тарзи бечои таъбиру ифодаҳо бозгӯ гардидааст. Ҳамин тариқ, дар мақола Орзу ба сифати як муҳаққиқи ҳирфай дар арзёбии ашъори суханварони ҳамаҷониб, аз ҷумла Ҳазини Лоҳиҷӣ муаррифи гардидааст ва мулоҳизоте, ки ӯ дар ин бора иброз доштааст, имрӯз низ аз аҳамияти ҳосе бархӯрдор мебошад.

Ключевые слова: «Танбиҳ-уль-гафилин», Сиродҷиддин Алихони Орзу, Ҳазини Лоҳидҷи, пустословье, словосочетания, изящество поэзии, литературные странствия

В данной статье рассматривается книга «Танбеҳ-уль-гафилин» Сиродҷиддина Алихона Орзу. Подчеркивается, что Сиродҷиддин Алихони Орзу, помимо этого трактата, написал еще два трактата, которые называются «Сирадҷи Мунир» и «Доди Сухан». Книга «Танбиҳ-уль-гафилин» посвящена поэзии известного индийского поэта Хазина Лоҳидҷи. Автор статьи, анализируя подход Алихана Орзу, также упомянул мнения ученых и мыслителей о Хазине Лоҳидҷи. Одним из преимуществ критического мышления Орзу является то, что в этой книге оратор дает информацию о поэзии, сатире, риторике, роли параллелей в смыслообразовании. В статье также представлены взгляды Орзу на соотношение строк в поэзии, использование художественных приемов и неадекватные способы интерпретации и выражений. Таким образом, статья представляет Орзу как профессионального исследователя, оценивающего поэзию своих современников, в том числе Хазини Лоҳидҷи, и их мнения по этому поводу имеют особое значение по сей день.

Keywords: "Tanbih-ul-gafilin", Sirojiddin Alikhoni Orzu, Khazini Lohidzhi, empty talk, phrases, elegance of poetry, literary wanderings

This article analyzes the book “Tanbeh-ul-gafilin” by Sirojiddin Alikhon Orzu. It is emphasized that Sirojiddin Alikhoni Orzu, in addition to this treatise, is the author of two more treatises. The names of these treatises are “Siraji Munir” and “Dodi Sukhan”. The book “Tanbih-ul-gafilin” is dedicated to the poetry of the famous Indian poet Khazin Lohiji. The author of the article, analyzing the approach of Alikhan Orzu, also mentioned the opinions of scientists and thinkers about Khazin Lohiji. One of the advantages of Orzu’s critical thinking is that in this book the speaker provides information about poetry, satire, rhetoric, the role of parallels in meaning formation. The article also presents Orzu’s views on the relationship between lines in poetry, the use of artistic devices, and inadequate methods of interpretation and expression. Thus, the article presents Orzu as a professional researcher who evaluates the poetry of

his contemporaries, including Khazini Lohidzhi, and the opinions he expressed on this matter are of particular importance to this day.

Муқаддима. “Танбех-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзу яке аз сарчашмаҳои арзишманди нақди адабии шибҳи қораи Ҳинд ба шумор меравад. Ин китоб дар қанори дигар рисолаҳои муаллифи он, ба монанди “Сирочи мунир” ва “Доди сухан” дар муайян қардани нақши Орзу дар рушди афкори интиқодии замон нақши бориз дорад. Рисолаи мазкур то ба ҳол ягон маротиба дар Тоҷикистон дар шакли китоб нашр нагардидааст ва ҳатто доир ба рӯзор ва осори муаллифи ӯ тадқиқоти алоҳида сурат нагирифтааст, аммо соли 2018 чун тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ бо муқаддима ва шарҳи луғоту таъбироти профессор Мисбоҳиддини Нарзикул чоп шудааст, матни мухтасари “Танбех-ул-ғофилин” дар дохили ҷилди якуми тазкираи мазкур дида мешавад.

Маълумоти баъзе тазкираҳо дар бораи “Танбех-ул-ғофилин”. Донишманди эронӣ Муҳсин Ночии Насрободӣ дар бораи сабабҳои зикри матни рисолаи “Танбех-ул-ғофилин” дар тазкираи “Риёз-уш-шуаро” як ишора дорад, ки чунин мебошад: “Вола дар “Риёз-уш-шуаро” бар хилофи урфи тазкиранависон ба зикри се рисола ва як фармон пардохтааст. Вай гузидае аз “Танбех-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзу ва ду рисолаи “Қофия дар илми арӯз” ва “Хулосат-ул-бадеъ дар илми бадеъ” аз Фақирӣ Дехлавӣ ва фармоне аз шоҳ Таҳмоспро дар зимни шарҳи аҳволи эшон меоварад. Ба назар мерасад, вақте Вола аз рафтори Ҳазини Лоҳичӣ ба сӯх меояд, дар садад бармеояд, ки навоқиси ашъори ӯро, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар “Танбех-ул-ғофилин” баён карда, нақл кунад, то ибрати дигарон бошад” (1,37). Тавре ба мушоҳида расид, Волаи Доғистонӣ ҳамчун як суханвари маъруфи давр дар қанори дигар чехраҳои соҳибмақтаби шибҳи қораи Ҳинд ба монанди Сирочиддин Алихони Орзу нисбат ба Ҳазини Лоҳичӣ мавқеъ ва ҷойгоҳи ҳамгун доштааст. Яъне, мувофиқи иттилои Вола дар Ҳинд Ҳазини Лоҳичӣ аз эҳтироми хос бархурдор буда, аз сабаби ба риштаи ҳаҷву нақӯҳиш кашидани умарову шоҳон ва дӯстону ҳамқаламон маҳбубияташро дар байни онҳо коштааст ва ин омил боис ба рӯи қор омадани танқиду айбҷӯиҳо дар бораи ӯ гардидааст. Волаи Доғистонӣ, ки хислатҳои ҳаҷвнигорӣ суханвар ба ӯ писанд наафтааст пас аз овардани шарҳи ҳоли вай дар тазкира рисолаи “Танбех-ул-ғофилин”-ро бар рағми ӯ зикр намуда, дар ин бора чунин навиштааст: “... баъзе аз ғаюрони ин мамлакат камари интиқом баста, теги ҳичо бар вай кашида, дар назари арбоби хирад хафифаш намуданд. Аз ҷумла, Сирочиддин Алихони Орзу, ки аз шуарои ин шаҳр асту дар фазилату суханварӣ гӯй аз майдони ҳамгинон мерабоад, бисёр ашъори ғалат аз девони Шайх бароварда, рисолае мусаммо ба “Танбех-ул-ғофилин” навишта ва абёти мазкурро як-як зикр кардаву таъризот намуда, чунончи қадре аз он рисола дар ин ҷо зикр карда мешавад, то арбоби фикрату зако ибрат аз он гиранд” (1, 658). Ҳамин тариқ, тавре маълум гардид, Сирочиддин Алихони Орзу бо усулҳо ва равишҳои хос ба ашъори Ҳазини Лоҳичӣ алоқамандӣ гузидааст ва бо ҳамин роҳ муаллиф тавонистааст, ки дар партави ашъори Ҳазини чанд масъалаи муҳими адабиётшиносиро мавриди муҳокима қарор диҳад.

Назари баъзе донишмандон дар бораи Ҳазини Лоҳичӣ. Дар бораи Ҳазини Лоҳичӣ ва баҳсу муҳолифатҳои он таҳқиқоти арзишманди донишманди эронӣ, устод Шафӣ Кадқанӣ таҳти унвони “Шоире дар ҳучуми мантақидон: нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомуни шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ” мавҷуд мебошад, ки шарҳу тавзеҳи он дар ин ҷо имконпазир нест.

Донишманди дигари эронӣ Маҳмуди Футӯҳӣ дар китоби “Нақди ҳаёл: баррасии дидгоҳҳои нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ” дар бораи муносибати Ҳазини Лоҳичӣ бо аҳли сухан ва ҳавҷиёти он дар бораи онҳо сухан ба миён оварда, ба як марҳалаи нав ворид шудани масъалаи миллияти эрониву ҳиндӣ дар ин ҳавзаро нишон дода, аз ҷумла навиштааст: “Ҳузури Ҳазини Лоҳичӣ дар Ҳинд ва мазаммату ҳаҷви ҳиндиён дар шеърӣ ӯ арсаи чадида аз кашокашҳои нақдиро ба вучуд овард, Ҳазин дар чандин рубой ва як қасидаи нисбатан баланд Ҳинд ва ҳиндиёнро ҳаҷв кард. Дар муқобил удабӣ шибҳи қора ба нақди шеърӣ ӯ пардохтанд ва бар ӯву осораш тохтанд, гарчи Ҳазин бисёр носозгору бадхулк буд ва дӯсту ошноро аз худ меранҷонд, аммо бо ин ҳама амирону бузургони Ҳинд ӯро тақриму эҳтиром менамуданд. Хони Орзу рисолаи “Танбеху-л-ғофилин”-ро сирфан ба нақди шеърӣ Ҳазин ихтисос дод ва қариб ба дусаду панҷоҳ байти ӯро нақд кард. Дар матовии нақди Хони Орзу масъалаи миллияти эрониву ҳиндӣ ба вузӯҳ чехра менамояд, Орзу бо тарҳи суолҳои илмӣ баҳсро фанитар мекунад” (6,98). Яъне, ин ҷо Маҳмуди Футӯҳӣ ба як масъалаи муҳими адабиёт, аз ҷумла мавзӯи миллияти ҳиндиву эронӣ ва дар баробари ин ҳулку атвори суханварон, ки яке аз заминаҳои таҳаввул ва рушди нақди адабӣ дар шибҳи қораи Ҳинд гардидааст, ишора дорад. Ба ҳар ҳол, баҳсу баррасии масоили мазкурро, ки дар мақолаи ҳозир гунҷоиш надорад, ба фурсатҳои дигар во гузошта, бо

нишон додани афзалияти дидгоҳҳои Сирочиддин Алихони Орзу аз чанд ҷиҳат, бахусус моҳияти шеърро ирфон, лутфи сухан дар шеър, истифодаи таъбиру ифодаҳо, бадеияти ашъор, робитаи маъноии байни мисраъҳо ва монанди инҳо пардохта хоҳад шуд. Зеро чун рисолаи Сирочиддин Алихони Орзу доир ба ашъори Ҳазини Лоҳичӣ рӯи қор меояд, дар робита ба он чандин рисолаи дигар ба монанди “Раҷим-уш-шаётин” ва “Аҳқоқ-ул-ҳақ”-и Ворастаи Малсиёлкутӣ, “Абтол-ул-ботил»-и Фатҳалии Гардезӣ, «Муҳокимот-уш-шуаро»-и Муҳсини Акбарободӣ дар посух ва ҷонибдорӣ он таълиф гардидааст, ки як баҳши умдаи нақди сухансанҷиро фаро гирифтаанд. Ба назар мерасад, ки дар ҳавзаи адабии Ҳинд раванди пурдомонаи баҳсҳои мунтақидон дар атрофи ҳамин падида вуҷуд пазируфта, ба меҳвари асосии нақду сухансанҷӣ табдил ёфтааст.

Ҷойгоҳи шеър ва ҳашв аз нигоҳи Сирочиддин Алихони Орзу. Бояд қайд кард, ки дар “Танбеҳ-ул-ғофилин” ченаки Сирочиддин Алихони Орзу дар мавриди шеър, хусусан шеъри Ҳазини Лоҳичӣ қоида ва меъёрҳои адабиётшиносии аҳди классикӣ мебошад. Чун бештар шеъри шоир дар меҳвари баррасии суханвар қарор гирифтааст, андешаҳои суханвар дар ин китоб дар бораи шеър ба таври алоҳида иброз нагардидаанд, аммо тарзи масъалагузорӣ, баёни эродҳо ва ғайра нишон медиҳанд, ки ӯ ба шеър чӣ гуна иртибот дорад ва онро чӣ тавр арзёбӣ менамояд. Ӯ шеърро як тарзи баёни ҳосе медонад, ки эҳсосоти ботинии суханвар дар шакл ва қолаби муайян дар он таҷассум пайдо мекунад. Шафеии Қадқанӣ ҳам дар таъриҳ ба андешаҳои муаллифони асарҳои нақди адабии ҳавзаи шибҳи қораи Ҳинд чунин таъкид медорад: “Шеъри воқеӣ он шеъре аст, ки дар он ниҳоятин сурат ва сохти мумкин барои як мафҳум вучуд дошта бошад, на ин ки фақат “саҳеҳ” бошад” (5, 30). Масалан, дар мисоли байти “Дар муҳаббат дароз бод, Ҳазин, Умри ғамҳои ҷовидонаи мо” ин мулоҳизоти Шафеии Қадқанӣ сидқ дорад. Аз он ҷиҳат, ки ҳашв дар байти Ҳазин имкон надодааст, ки шеър ба шакли “ниҳоятин сурат ва сохти мумкин” шакл бигирад. Аз ин ҷиҳат, дар зер ба шарҳу тавзеҳи он ба таври алоҳида пардохта хоҳад шуд.

Орзу дар идомаи байти болоӣ чунин навиштааст: “Лафзи “ҷовидона” бекори маҳз аст, зеро ки дар сурати ҷовидона будани ғам дуои дарозии умраш таҳсили ҳосил аст. Наам, мо қила:

Гуфтан дуои зулфи ту таҳсили ҳосил аст,

Бо Хизр кас нагуфт, ки умрат дароз бод [6, с. 660].

Дар ҳақиқат дар байти Ҳазин калимаи “ҷовидона” баёнқунандаи мафҳуми калимаи “дароз” аст, ки ҳашв мебошад. Барои баргараф қардани истифодаи калимаҳои барзиёди байт, Орзу шакли онро тағйир дода, мазмуни нав офаридааст. Ҳамчунин шакли байт ва тарзи ифодаи матлаб ҳам дигаргун шуда, аз варианти аслии шеъри суханвар ба таври комил дур шудааст. Аз ҷумла, мазмуни он ин гуна мебошад: “Дуои зулфи туро қардан” ба маънои барои зулфи ту аз даргоҳи Худо чизеро таманно намудан ва калимаи “таҳсил” бошад, ба маънии “ба оғози натиҷа расидан” ё дар ин мисраъ ба маънои ба “дуо оғоз қардан” омадааст. Вожаи “ҳосил” ифодақунандаи маънии зиёд, ба монанди самар, ғоида, нафъ ва ғайра мебошад ва дар ин байт ҳосили дуо ва ё таманно барои зулф дарозӣ, тӯлонӣ ва имтидоди он аст. Яъне, вақте ба зулф дуо медиҳӣ бевосита дуо рабт мегирад ба сифати дарозии он. Ҳол он ки зулф ҳудаш дароз аст. Аз ин ҷиҳат, чунин ниёиш нисбати зулф беҳосил ва хандаовар аст. Бо назардошти ҳамин, шоир дар мисраи дуюм таъкид медорад, ки ба Хизр касе таманнои умри дарозро, ки боиси тамасхур мегардад, нақардааст. Зеро ӯ дорой умри ҷовидона мебошад. Сирочиддин Алихони Орзу бо ин усул дар байт харчанд ҳашвро баргараф қарда, дар баробари он бо истифода аз калимаи “дароз”, ки маънои ҷовидонаро ҳам касб қардааст, мазмуни борик сохтааст, илова бар ин, рабти калимаҳои мисраъҳои якум ва дуюмро мустаҳкам намуда, барои ифодаи матлаби ниҳой аз ин шева баҳраҳои фаровон бурдааст. Бо назардошти чунин мавқеъгириҳо аз натиҷаи қори Сирочиддин Алихони Орзу чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ аз истифодаи калимаҳои муродифӣ, ки хусни шеърро дар ҳақиқат қостанд, онҳоро “бекори маҳз”, яъне пуч, нодаркор, беғоида ва ғайра унвон ниҳодааст ва Орзу ин гуна ҳашвҳоро дар ашъори Ҳазин фаровон берун қашидааст. Агар дар байти болоӣ ду калима аз сабаби ифодаи як мазмун ҳашв доништа шавад, дар байти зерин як калимаи “мудоро” бар иллати эҷод нақардани нақши маъноӣ ҳашв доништа шудааст:

“Ҳаҷр дар қуштани ушшоқ мудоро мекард,

Теги нози ту ба имдод расид охири қор.

“Мудоро” дар ин ҷо чӣ дахл дорад? Пас, чунин бештар аст: “Тоқати қуштани ушшоқи туро ҳаҷр надошт”. Дар ин сурат “имдод” қор мекунад” (1, 666). Яъне, ҷудоиву дурии ёр барои қуштани ушшоқ созиш ва муросо дошт ва барои амалӣ гардидани ин ҳадаф нармӣ ва нияти нек нишон медиҳад. Дар ниҳоят қарашмаву ишва ва нозу адои ту, ки ба монанди лаббаи тези теғ

бурранда мебошад, мадад расонид ва ушшоқро аз ин дарду ҷудоиву дурӣ наҷот бахшид. Ба таъбири дигар, ҳалокати ушшоқ аз ҳаҷр иттифоқ наафтадааст, балки аз нозу карашмаи ту ушшоқ кушта шуданд. Ин маънии аслии байти Ҳазин мебошад, Орзу бошад дар ин маврид, бо берун рондани калимаи “мудоро” ва ворид кардани калимаи “тоқат” ба мисраи аввал ин гуна маънӣ сохтааст: Ҳаҷр тобу тавони куштани ушшоқи туро надошт, аз ин чихат ин амалро ишваи ту анҷом дод ва корро ба охир расонид. Манзур аз таҳрири Орзу он аст, ки чун дар мисраи дуввум калимаи имдод корбаст шудааст, бояд дар мисраи аввал созишкорӣ, муросо ва дар мачмӯ нармӣ ва хушбинӣ истифода нашавад, зеро дар паси он теғ ва қотеият истодааст ва барои ин қотеиятро нишон додан, як амали тамоман ғайри оддӣ бояд иттифоқ афтад ва ин амали ғайри одиро ба фикри ӯ ҳамин таъбири “тоқатро аз даст додан” ифода карда метавонад. Аз ин чихат, “мудоро” ва робитаи маъноии он ба мазмуни мавриди назари Орзу як ҳашв ва берабт аст, ки ин дидгоҳ ҳам дар ин маврид чихати шинохти шеър дар шакли ниҳойи гирифтани он қобили мулоҳиза мебошад. Дар мачмӯ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Орзу дар маърифати хавш дар шеър нигоҳ ва ҷойгоҳи хосеро касб кардааст ва ба назари ӯ ҷое, ки байт ва ё шеър дар офаридани мазмун ниҳояттарин шаклро ба худ намегирад ҷои эрод аст ва ҷунонки дида шуд Орзу ду навъи ҳашвро, аз ҷумла аз ду калимаи муродифӣ байти аввал ва як калимаи дигар ба иллати аз даст додани нақши маъноияш дар байти сонӣ нишон додааст.

Дар мисоли зер низ як навъи дигари ҳашвро, ки аз ду калимаи ғайримуродифии мазмуни ва шаклан бегона иборатанд, чунин ба қайд гирифтааст:

***“Сафи миҷғони ту гар соя ба дарё фиканад,
Хор қуллоб шавад дар даҳани моҳии мо.***

Агарчи лафзи “саф” дар мисроъи аввал ҳам зоида аст, аммо дар мисраи сонӣ лафзи “мо” ҳеҷ даҳле дар маънӣ надорад, бал мухилли асли матлаб аст, чӣ матлаб он аст, ки миҷғони ту агар соя ба дарё афканад, хор дар бадани моҳӣ ба сабаби хор-хору ҷазбаи ишқ ҳукми қуллоб ба ҳам расонад, дар ин сурат лафзи “мо” аз матлаби он рӯйи об афтада” [1,с.660]. Яъне аз лобалои шарҳи Сирочиддин Алихони Орзу ин гуна эҳсос мешавад, ки калимаҳое, ки дар сурати шарҳ кардани байт аз дохили матлаби суханвар бо вучуди берун андохтанашон ба мақсаду мароми шоир ҳалал ворид намегардад, ҳашв аст. Ҷунончи дар мисраи дуҷуми байти болоӣ лафзи “мо” дар таркиби “моҳии мо” ва инчунин калимаи миҷжагон дар таркиби “сафи миҷжагон” ва ғайра. Агар вожаи миҷжагон андак дигаргунатар ба шакли мӯйҳои канории пилқҳои чашм, ки дар як қатор ва сафи муайяншуда ҷойгир гардидаанд, ифода шавад, зиёдатӣ будани вожаи “саф” дар мисраи аввали байти болоӣ маълум мегардад. Ҳамин тариқ, ба назар мерасад, ки ҳашв дар ҷустуҷӯҳои Сирочиддин Алихони Орзу мавқеи хоса пайдо кардааст ва муҳаққиқ дар ин ҷода барои нишон додани гирифториҳои шеър аз ҳашв ва ифодаҳои нолозиму зиёдатӣ қорҳои арзишмандеро ба сомон расонидааст. Дар байти зер ҳам дар мавриди калимаи “тирарӯзӣ” чунин навиштааст:

***Набахшад дил фуруғе тирарӯзиҳои бахтамро,
Саводи зулфи ӯ чун ман шаби торе намедорад.***

Тирарӯзӣ мутародифӣ сияҳбахтӣ аст. Дар ин сурат лафзи “бахт” зоида маҳз аст, маъна ҳозо, муфоди шеър ҳам он чи ҳаст, маълум аст [1,с.663]. Ба ин маънӣ агар ба ҷои “тирарӯзӣ” муродифӣ он “сияҳбахтӣ” гузошта шавад, пас ин таъбир шакли “сияҳбахтии бахтам”-ро мегардад. Ҳол он ки “тирарӯзӣ” маъниҳои “шумтолей” ва “носозгорӣ”-ро ҳам касб мекунад. Ҳамин тариқ, Сирочиддин Алихони Орзу аз ҳашв бо ифодаҳои “алфози зоида маҳз”, “зоида маҳз”, “зоид аст”, “дар ин ҷо чӣ даҳл дорад”, “бекори маҳз” ёд кардааст ва тавре дида шуд, калима ва ифодаҳое, ки дар дохили байт аз лиҳози маънӣ нақш надоранд ва ба афкори суханвар тобиши бадеӣ ва ё маъноӣ дода натавонистаанд, ҳашв ном гирифтааст. Ҷанбаи кори суханвар дар он зоҳир шудааст, ки паҳлуҳои ҷудоғонаи каломи шоирро, ки аз лиҳози шевоӣ ва расоӣ костаҳо ва нуқсонҳои дарунӣ касб кардаанд, бозгӯ намояд. Яъне, як навъ пур кардани мисраҳо бо ҳамин гуна калимаҳо ба хоҳири вазн ва дигар сабабҳо яке аз омилҳои асосии сар задани ҳамин гуна афкор мегардад, ки ин ҳам як навъ уюби калом дар ашъори шоир доништа мешавад. Сирочиддин Алихони Орзу аз корбасти калимаи “зоид” ҳашви қабех будани мисолҳои овардаашро ба таъкид нишон додааст. Зеро аз истифодаи ин навъи ҳашв зебоии калом коста шуда, калимаҳо барои ифодаи маънӣ ягон нақши созгор надоштаанд. Илова бар ин носозгор омадани таркибҳои байти зер ҳам ба гуруҳи нуқсонҳои ашъори шоир, ки ба унвони ҳашв ёдоварӣ шудаанд, дохил карда шудааст:

“Эй Юсуфи Миср аз ту гирифтори муҳаббат,

Исо ба таманнои ту бемори муҳаббат.

Махфӣ намонад, ки дар ин байт баъзе алфоз зоиди маҳз аст. Ё Исо ба таманнои ту бемор аст мебояд, ё Исо бемори муҳаббати туст (1,661). Орзу аз истифодаи таркибҳои мисраи дуҷуми байти болоӣ, ки аз лиҳози қоидаҳои забон ҳам, аз ҷумла “Исо аз таманно (орзу)-и ту бемори муҳаббат шуд” норабтиҳо дорад, ба ҳамин ғуруҳи нуқсон дохил кардааст. Яъне дар ин байт маъно ва муҳтавои мавриди назари шоир ба қавонини забонӣ ва ё баракс қавонини забонӣ ба маъно ва муҳтавои байти шоир чандон соғор наафтадааст. Ба ифодаи дигар, ҳамин калимаҳои истифодашуда маъноро таҷассум карда натавонистаанд.

Ҳамчунин Сирочиддин Алихони Орзу аз калимаҳои мураккаби худсохти шоир низ чунин ҳашвро ба қайд овардааст, ки нишони костагии ҳусни сухани ӯ ба ҳисоб омадааст:

Зи худ рафтаи сафар бошад харобитинаҷодро,

Ба қўи майпарастон нақши по ҳаргиз намебошад.

Лафзи “наҷод” дар ин ҷо бекору зоид аст ва муддао харобитиён аст. Қасе, ки тамаллук бар сухан дорад, чунин ҳашв дар шеър намеорад [1,с.663]. Дар ин байт ҳам калимаи “наҷод” дар таркиби вожаи “харобитинаҷод” як андоза агар ба тарзи “наҷоди харобитиён” ифода шавад, гуфтаи Сирочиддин Алихони Орзу дуруст мебарояд ва манзур аз ифодаи мазкур “аҳли харобот” ва ба таъбири дигар “харобитиён” мебошанд. Ҳарчанд вожаи “наҷод” дар луғат ба маънои авлод ва насл омадааст, аз лаҳни Орзу бар меояд, ки манзур аз сохтани ин калимаи мураккаб тағйир ёфтани мазмуну моҳияти мисраъ ва ё байт аст, аммо калимаи “харобитинаҷод” дар ин масир нақши калидии ҳешро дар мазмунофарӣ анҷом надодааст.

Сирочиддин Алихони Орзу дар баррасиҳои хеш ба он ақида аст, ки дар шеъри ошиқона бояд маъшуъ ошиқона тасвир ва ё тавсиф шавад. Агар ин қоида ба инобат гирифта нашавад, шеър назокати ҳешро аз даст медиҳад. Масалан, дар шеъри ошиқона тавсифи маъшуъ оҳанги мадҳ қасб қунад ин масъала тез ба назар намоён мешавад. Зеро мадҳ санову наът ва ситоиши шахсиятҳои алоҳида ҳаст ва оҳанги ошиқонаи шеърро дар шеъри лирикӣ аз байн мебарад. Масалан, дар байти “Хок бе сармоияи Мачнун хароб афтада буд/ Барфишондӣ дасту дил, дарёву кон омад падида” чунин падида ҷой дошта, он ҳашв унвон гирифтааст: “Лафзи “Мачнун” дар ин ҷо бефоида ва ҳашви сирф аст, маъа ҳозо, маъшукро маъшукона мебояд ситуд, на мамдӯҳона, агарчи ба эътиқоди худ ин байтро сӯфиёна гуфтааст [1,с.664]. Ҳамин тариқ тавре ба назар мерасад, Сирочиддин Алихони Орзу дар шиноҳти шеър дидгоҳҳои хос дорад ва навиштаҳои он бозгӯи он аст, ки дар ин давра ҳашв дар шеър ба сифати айб ва камбудии ҷиддӣ вусъат доштааст, ки ба эътибор нагирифтани он сабаби рӯи қор омадани чунин равандҳои номақбули шеър гардидааст ва муҳаққиқ бо ин роҳ суханваронро ба ҷодаҳои дурусти эҷодӣ раҳнамун месозад ва чун Орзу калимаҳо ва таркибҳои барзиёди шеърро бозгӯ карда, намунаҳои ҳашвро бо чунин усул нишон додааст, мавридҳои ҳам ба назар мерасанд, ки баъзан худи ӯ ҳам ба иштибоҳ роҳ додааст. Масалан дар мисоли байти “Лабат акнун ба фусун мебарад аз ҳуш маро,/В-арна, ин бода ба коми дигарон аст, ки буд”, ки таркиби “ки буд”-ро, ки ба маънои “чунон ки буд” қорбаст шудааст, ҳашву нолозим ҳисоб кардааст: “Лафзи “ки буд” дар ин ҷо мутлақ дахл дар маънии байт надорад, зоиди маҳз аст” [1,с.663]. Мазмуни байт нишон медиҳад, ки таркиби ёдшуда ифодаи нолозим набуда, бе истифодаи он маънои асосии байт дуруст фаҳмида намешавад. Яъне, лабат, ки маро акнун афсун карда, аз ҳуш мебарад ва ё масту махмур мекунад, ман бояд фирефтаву шефтаи он набошам, зеро ин шефтагӣ пойдор нест ва ин бода ба таври ҳамешагӣ ба коми ман нахоҳад буд. Зеро хоставу нохоста ба коми дигарон аст, чунин ки қаблан ҳам ҳамин тавр буд. Яъне, тавре дида шуд, таъбири “ки буд” иборати зиёдатӣ набуда, нақши асосиро дар офаридани маънӣ дар даст доштааст. Санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки барои сурудани “шеъри воқеӣ, ки дар он ниҳояттарин сурат ва соҳти мумкин барои як мафҳум вучуд дошта бошад” пеш аз ҳама бояд аз ҳашв даст кашид. Ҷустуҷӯҳои Сирочиддин Алихони Орзу нишон медиҳанд, ки бахшо бисёртар дар мавриди таркибу ифодаҳо ва таъбироти шоирона ва тарзи ҷумлабандӣ ва таҷассуми дурусти маънӣ дар ҷумлаҳои қорбастнамудаи суханвар сурат гирифтааст.

Қолабҳои забон ва масъалаҳои забоншиносӣ дар “Танбех-ул-ғофилин”. Тавре алақай ба мушоҳида расид, ҳарчанд эродҳои Орзу дар мавриди ҳашв рӯи қор омадаанд, инчунин андешаҳои ҷолиби ӯ дар бораи шакли ҷамъбандии вожагон, дараҷаи истеъмолашон дар замони зиндагии суханвар, ҷойгоҳи ибораву таркибҳо, пешоянду пасояндҳо, пешвандҳо ва монанди инҳо дар ин миён ба мушоҳида мерасанд, ки дар нақди адабӣ мақоми хоса қасб кардаанд. Яъне, афкори Сирочиддин Алихони Орзу, аз ин ҷиҳат, яъне аз лиҳози қавонини забон оҳанги интиқодӣ

дошта, тарзи дурусти воситаҳои забониро дар осори Ҳазин бозҷӯстааст, вале мутаассифона, баъзан, камбудихо низ дар ин маврид аз лиҳози забонӣ пайдо шудаанд. Аз ҷумла, нарасидани як пешоянди “аз” дар байти зер:

*“Биномам ҳайрати наззораи ҳусне, ки ашкарро
Чу оби тег аз миҷгон чакидан боз медорад.*

Бар диққати фаҳм пӯшида нест, ки як “аз” дар ин ҷо аз роҳи сахв монда, чаро ки дар иборати “аз миҷгон чакидан” ҳарфи “аз” дохил аст. Дар ин сурат “чакидан” як “аз”-и дигар мебошад. Мақсуд он аст, ки аз миҷгон ашкро аз чакидан бозмедорад ва ин аз олами мисраи Мирзо Соиб аст, ки гуфта: “Айбе ба айби худ нарасидан намерасад”. Як “бо” дар ин ҷо аз роҳи сахв монда, зеро ки ду “расидан”-ро ду “бо”-и сила мебояд ва ин аз олами “саргузашта” нест, чаро ки дар муҳовараи устодон “аз сар гузашта” ба ҳазфи “аз” низ омада, ба хилофи “бо”-и сила ва “аз миҷгон чакидан” [1,с.665]. “Аз миҷгон ашкро аз чакидан боз доштан” ҳарфи сарех ва рӯшан аст ва барои фаҳмидани маънӣ ҳам таъбири мазкур хеле ва хеле кӯмак менамояд ва суҳанвар, ки аз чунин ҷараёни таъбирифаринӣ аз ашъори шоирон огаҳӣ дорад, ба назар мерасад, ки ба инобат гирифтани чунин ҷанбаҳои забоншиносии ашъори шоирон, аз ҷумла бозгӯии вазифаҳои онҳо аз нигоҳи маъниофарӣ аз арзиши баланди илмӣ бархӯрдор аст ва тавачҷӯҳ кардани ҷеҳраҳои нақди адабӣ ба чунин масоил аз нигоҳи забоншиносӣ доманаи таҳқиқоти онҳоро дар ҷодаи нақди адабӣ боз ҳам густардатар гардонидаст. Мисоли овардаи Сирочиддин Алихони Орзу аз ашъори Соиби Табрэзӣ аз нарасидани як пешоянди “бо” ишора дорад ва як далели асосии мураккабии шеъри суҳанварони сабки ҳиндӣ аз мавҷудияти ҳамин гуна таъбирот ҳам мебошад. Инчунин Орзу дар мавриди истифодаи пасванди “она” дар таркиби калимаи “табибона” дар мисоли байти “Пеши мо марг беҳ аз нози табибона бувад,/ Хилвати хок ба оғӯши Масеҳо мафурӯш” чунин навиштааст: “Бар аҳли татаббуъ пӯшида нест, ки лафзи “она”-ро баъзе калимаи нисбат гуфтаанд ва баъзе бар онанд, ки дар охири сиғаи ҷамъҳои нисбат меояд, мисли “мардона”-ву “занона”-ву “табибона”. Ба ҳар тақдир нисбати муғойрат мебошад бо соҳиби нисбат, пас, маънии “нози табибона” мисли “нози табибон” бувад ва он дар ин ҷо муносиб нест, балки матлуб худ нози табибон аст. Пас, чунин мебояд: “Пеши мо марг беҳ аз нози табибон бошад” [1,с.666]. Яъне, агар ба ҷои таъбири “нози табибона” “нози табибон” гузошта шавад, чунон маънӣ пайдо мекунад, ки қисми аввали ибора “ноз” ба гуруҳ ва ҷамъи касе, ки соҳиби як ихтисос ҳастанд, ба таъбири дигар шахсоне, ки дар соҳаи тиб кор мекунанд, тааллуқ дорад ва зеро таъбири “табибона” бо истифодаи калимаи “ноз” чунин маънӣ ба даст меояд, ки ин “ноз” танҳо ҳоси табибон аст ва ҳар ду ҳам сифати шахсро ифода кардааст. Дар маҷмӯъ, пасванди “он” ва “она” дар ифодаи ин таъбир чунин тафовут дорад ва ин гуна тафовути андак ба тобишҳо ва ҷилоҳои ҳунари дар шеър таъсир мерасонанд. Бо ин ҳади нозуқӣ аз лиҳози забонӣ баррасӣ кардани шеър як хусусияти ҳоси нақди адабии давр ба шумор меравад ва ифодаи “нози табибон” дар байти зерини Ҳофизӣ Шерозӣ “Танат ба нози табибон ниёманд мабод” хеле зебо ва шоирона истифода шудааст, ки байти Ҳазини Лоҳичӣ ва мисраи ислоҳкардаи Сирочиддин Алихони Орзу ба ин появу сароҳати шеъри Ҳофиз нарасидаанд.

Ҳамчунин Сирочиддин Алихони Орзу номувофиқати баъзе ҷамъбандии калимаҳоро низ дар мисоли байти “Шукрат ҷӣ гӯям, эй миҷаҳои дароздаст,/ Нағзошти ба дасти касе ихтиёри ман” ба қайд овардааст, ки чунин мебошад: “Мухотаби ҷамъ, ки иборат аст аз лафзи “миҷаҳо” ва замири муфрази “шукрат” ва “нағзошти” ҳолӣ аз тараддуд нест. Ва агар гӯянд, миҷаҳо ғайри зиакл аст, гӯем, воқеъ. Лекин шоир ўро дар ҳаёли худ зиакл қарор дода, дар олами истиораи билкиноя, лиҳозо, шукргузори он мекунад” [1,с.669]. Ба инобат гирифтани чунин ҷанбаҳои забонӣ яке аз қонуниятҳои ҳунарии суҳанвар дар истифодаи вожа, ибораву таъбирҳо, сохтани калимаҳои нав, истифодаи пешоянду пасояндҳо ва монанди инҳо ба шумор меравад. Сирочиддин Алихони Орзу як камбудии дигари забониро дар шеъри Ҳазин ба даст овардааст ва он аз таркибҳои худсохти шоир маншаъ мегирад. Яке аз таркибҳои худсохти шоир дар асосии ифодаи “оби рафта ба ҷӯ боз мегардад” сурат гирифтааст ва он дар шакли “оби рафта дар аёғ (пиёла) боз ояд” сохта шадааст:

*“Кадуи хушки зоҳидро димоғ аз бӯйи май тар шуд,
Биҳамди-л-Лаҳ, ки оби рафтаи мо дар аёғ омад.*

Оби рафта дар ҷӯ омадан машҳур аст. “Дар аёғ омад” зоҳиран аз тасарруфоти Шайх аст” [1,с.664]. Таъбири “оби рафта боз ояд ба ҷӯ” маънии бозгашти бахту саодат ва давлати аздастрафтaro дорад ва ифодаи “оби рафтаи мо дар аёғ (пиёла) ояд” аз ҳамин таъбир гирифта шудааст ва шоир ба ҷои ҷӯ пиёларо гузоштааст ва як андоза ифодаро дигар кардааст вале

раванди табиӣ ва мантиқии ин ифода, яъне дар ҷӯ рафтани обро суханвар ба инобат нагирифтааст ва фикр накардааст, ки об танҳо дар ҷӯ ҷорӣ мешавад ва баъд аз рафтан имкони аз нав ҷорӣ шудан (омадан)-ро ҳам дорад. Манзури Сирочиддин Алихони Орзу низ аз эроди мазкур ҳамин чанбаи масъала мебошад.

Як хусусияти дигари кори Сирочиддин Алихони Орзу ба инобат гирифтани истеъмоли дурусти таъбиру ифодаҳо ва дараҷаи корбурди онҳо дар адабиёт мебошад. Ӯ хангоми офаридани маънӣ ба ҳамин чанба эътибор додани суханваронро яке афзалиятҳои ҳунарии онҳо донистааст. Аммо, дар байти зер ба ҳисоб нагирифтани ин падида боиси вайрон шудани баъзе ифодаҳои серистеъмол гардидааст:

“Пинҳон нагашт дар дили садчок рози ишқ,

Ин хонаи шикаста ҳаворо ниғаҳ надошт.

Ниғаҳ доштани хона ҳаворо он аст, ки монӣи духули ҳаво шавад, на монӣи хуруҷ. Ва мисраи аввали байт муфиди маънии охир аст ва ин хилофи истеъмол аст” [1,с.661]. Яъне, аз ин байт чунин мазмун баровардан мумкин аст: “Аз дили садчок рози ишқ пинҳон нагашт ва дар натиҷа ошкор шуд, зеро ин хонаи шикаста ҳавои дохили хешро, ки манзур рози ишқ аст, ниғаҳ дошта натавонист. Яъне, аз лиҳози сохтани маъно ҷои эрод нест ва тавре дида шуд манзур аз хона дил аст, вале чун шоир маъно сохтааст, забонро қурбони ҳамин гуна ороишҳои маъноӣ кардааст, чунонки дар мисраи дуоми байти болоӣ калимаҳои “хонаву ҳаво” аз ибораи фразеологияи “боду ҳавои хонаро тоза кардан” гирифта шудааст. Табиист, ки зери мафҳуми ин ифода ворид шудани ҳаворо дар назар дорад. Касе хонаро бо мақсади ворид нагардидани ҳавои беруна ба дохили он насохтааст ва ё баракс барои берун сохтани ҳавои даруни хона бунёд накардааст ва ин хандаовар низ мебошад. Бо чунин ибораҳои, ки истеъмолашон бо тарз ва маъноӣ хос маъмул гардида, ба шакли фразеология даромадаанд, маъноӣ баракс сохтан ва онҳоро бархилофи истеъмол қор фармудан, аз таҷрибаҳои номуваффақ ва барғалат мебошад ва ин роҳ тавре дида шуд нодуруст аст.

Баррасии осори Ҳазин аз ҷониби Сирочиддин Алихони Орзу чунин масоили нозуки адабиёро, ки ба кори эҷодӣ, завқу салиқаи суханварии шоирон вобаста аст, пешорӯи хонанадгон қарор додааст. Агар мисолҳои овардашуда муносибати суханварро ба офаридани маънӣ аз лиҳози забонӣ рӯшан намояд, Сирочиддин Алихони Орзу байтҳои, аз қабилӣ “Нагзошт сабукдастии айёми баҳорон,/ То бӯи гул аз рахнаи девор барорам” ба қайд овардааст, ки матлаби аслии шоирро аз ҷиҳати маънӣ таҷассум карда натавонистаанд. Аз ин ҷиҳат, дар идомаи матлаби хеш дар бораи байти мазкур чунин таъкид кардааст: “Суханфаҳм медонад, ки “сабукдастӣ” дар ин ҷо бемавқеъ аст. Ин мақоми гармрафторию тезравист, ҳарчанд барои бастанӣ рахна сабукдастӣ қор мекунад, лекин муддао он нест, ки айёми баҳор зуд рахнаи деворро баст, балки матлуб он аст, ки айёми баҳор он қадар зуд рафт, ки фурсат нашуд, ки “то бӯи гул аз рахнаи девор барорам” [1,с.667]. Вожаи “сабукдастӣ”-ро Орзу марбут ба гармрафториву тезравӣ донистааст ва манзури ӯ аз истифодаи таъбирҳои мазкур ҳуснуҷоли, ҷобуқӣ мебошад, ки ба айёми баҳор нисбат ёфта, ба зуд рафтани он рабт гирифтааст. Маъноӣ байт чунин аст: баҳор рахнаҳои деворро чунон аз ҷобуқӣ маҳкам кардааст, ки гул бӯи хешро аз сурохиҳои девор берун бароварда натавонистааст. Аммо асли матлаби шоир аз байти мазкур мувофиқи қайди Орзу тамоман дигар аст. Манзури шоир аз байт нишон додани гузаштани бошитоби айёми баҳор аст ва ин тезгузарӣ ва шитобкорӣ сабаби ба хушбӯӣ нарасидани гулҳо ва тез пажмурда гардидани онҳо шудаанд ва шоир ҳам ҳамин чизро ифода кардан мехостааст.

Дигар самти кори Орзу дар “Танбех-ул-ғофилин” ба чанбаҳои маъноӣ ашъори Ҳазини Лоҳичӣ, ки як андоза нофаҳмо низ мебошанд, рабт гирифтааст. Аз баррасии мисолҳои зикршуда ба мушоҳида мерасад, ки суханвар дар кул аз таркибу ифодаҳои дохили байтҳо, ки як мазмуни воҳидро ифода карда наметавонанд, маъноӣ дилхоҳ ба даст наовардааст. Аз ҷумла, дар мавриди байти “Дарди ҷудой балост, гар ҳама як соат аст,/Шамӣ шабистон гудохт аз тафи хичрони субҳ” чунин навиштааст: “Маънии ин байт дар фаҳми фақир дар наёмд, зоҳиран аз он олам бошад, ки шахсе гуфта: “Осиёсанге хуморолуда, мушқил мусхафе,/Яъне, аз набзи табассум хандаи бемор чист?” [1,с.662].

Шоир дар мисраи аввал гуфтанист, ки дарди ҷудой машаққат ва азобу саҳтӣ дорад, агар як соат ҳам бошад ва дар мисраи дуввум, ки аз ду таъбир, яъне “аз тафи хичрони субҳ” ва “шамӣ шабистон гудохт” иборат аст фаҳмидани мазмун тамоман имконнопазир аст. Ҳарчанд дар байти мазкур калимаҳои мураккаб вучуд надоранд, аммо печидагии таъбирот ва норабтӣ байни онҳо ҳамин фазоро фароҳам овардааст. Байти мазкур ба байти “Осиёсанге....” шабоҳат

пайдо кардааст ва ибораҳои мураккаби “осиёсанги хуморолуда” ва “набзи табассум” боз ҳам байтро мураккабтар ва ба сарҳади бемаъноӣ кашонидаанд.

Лутфи шеър аз нигоҳи Орзу. Сирочиддин Алихони Орзу дар бораи лутфи шеър низ фикру мулоҳизаҳои ҷолиб баён кардааст ва дар ин маврид шеъри Ҳазинро бо шеъри суханварони дигар муқоиса намуда, афзалиятҳои онҳоро баён доштааст. Орзу аз ин навъи ашъор балоғати шеърро ҷӯстааст ва суханҳои бисёрпахлу, калимаҳои думанро ва монанди инҳоро, ки барои тобишҳои дигар пайдо кардани сухани шоир хидмат менамоянд, дар намунаҳои овардааш камтар ба мушоҳида гирифтааст. Масалан, дар мисоли байти зерин, ки бо байти Соиб муқоиса карда шудааст, ҳамин хусусият ба мушоҳида мерасад:

*“Гаронҷонтар зи шабнам нест қисми нотавони ман,
Агар мебуд бо ман рӯйгармӣ офтобаширо.*

Дар рабти ин шарту ҷазо хайронам, бо он ки лутфи шеър мубтазал аст. Мирзо Соиб гӯяд:

*Ба андак рӯйгармӣ пушт бар гул мекунад шабнам,
Чаро дар ошноӣ ин қадар кас бевафо бошад?”*

Орзу дар байти мазкур лутфи каломи бадеиро аз он ҷиҳат кам ба ҳисоб меоварад, ки маънии байтҳои корбастанамудаи Орзу аз ашъори шоирони дигар дида мешавад ва ҳатто дорои як вазн мебошанд. Масалан, аз байти Соиб ифодаи “пушт бар гул кардани шабнам” ба маънии ба гармӣ тобовар набудани шабнам кор фармуда шудааст ва ҳамин қисмати мисраи аввали байти Соиб дар байти Ҳазин ҳам бо андак тағйироти маъноӣ ба мушоҳида мерасад, дар ду мисраи ифода ёфтааст. Аз ҷумла, “қисми нотавони ман” ба нотавонии шабнам шабоҳат дода шудааст ва ба калимаи “рӯйгармӣ” вожаи “офтоб” илова шудааст. Сирочиддин Алихони Орзу, ки баргирiftани ин гуна маъниҳоро бо андак ифодаву таъбирот аз ашъори шоирон дуздӣ ва ё сирқоти адаби намедонад, аз ин ҷиҳат, чунин тобишҳои наздики ашъори Ҳазин ба ашъори Соибро ба истилоҳи мубтазал, яъне чунин маъниҳо вучуд доранд, маъмул, ҳама ин маъниро гуфтаанд, ёдоварӣ кардааст. Бо ҳамин равиш дар мавриди байтҳои, ки маъноҳояшонро аҳли тазкира дар девони шоирон ёфтаанд, ҳатто истилоҳи сирқотро ба кор нагирифтааст: “Накл мешавад, ки Мир Муҳаммадазим мутахаллис ба “Субот”, халафауссиддики Мир Муҳаммадафзал, мутахаллис ба “Собит” панҷсад байти девони Ҳазинро ёфтаанд, ки маънояш азшоирони дигар аст” [1, с.670]. Орзу ҳолатҳои ёфт шудани баъзе мисраҳои Соиб Табрезӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва Аҳлии Шерозиро дар девонҳои Ҳазин қайд кардааст [с.1,670; с.1,672; с.1673; 1674]. Ҷамчунин ӯ дар бораи байтҳои “Зи миҷгон сохтам гулгун чунон рӯи биёбонро,/ Ки доғи лола кардам мардуми чашми ғизолонро. Саводи дидаи ман сураит нақши нигин дорад,/ Зи бас афшурдам бар чашми ашқолуд миҷгонро”, ки дар девони шоир дида мешаванд, чунин навиштааст: “Мирзо Тоҳири Насрободӣ дар тазкираи худ ҳар ду байтро бе каму зиёд ба номи Фойизи Абҳарӣ навиштааст” [1, с.671]. Дар маҷмӯъ, чунонки ба мушоҳида расид, Орзу бо вучуди мавҷудияти чунин маълумотҳо дар бораи ашъори Ҳазин бисёр тунд ва бошидиат онро баррасӣ намекунад ва ҳатто дар ин маврид аз истифодаи истилоҳи “шеърдуздӣ” парҳез менамояд ва аз таънаву сарзаниш даст мекашад.

Ҳамин тариқ, агар дар байти боло шеъри Ҳазинро бо байти Соиб муқоиса карда бошад, дар мисоли байти “Рӯзи, ки ҳуччат аз халқ хоҳанд дар қиёмат./ Рӯи ту ҳуччати мост, эй қиблагоҳи хочат” лутфи сухани Ҳазин ва Ҳофиз мавриди қиёс қарор гирифтаанд: “Таркиби “Рӯзи, ки дар қиёмат” қиёмат таркибест. Қиёмат чанд рӯз нест, ҳамон як рӯз аст. Агар рӯзи қиёмат ё рӯзи танҳо, ё қиёмати танҳо мебуд, сурат дошт. Маъна ҳозо, лутфи шеър аз Хоча Ҳофиз аст, чунонки гуфта:

*Ба рағми муддаиёне, ки манъи ишқ кунанд,
Ҷамоли чехраи ту ҳуччати муваҷҷаҳи мост.*

Лекин дар миён фарқ аз замин то осмон аст” [1, с.661].

Орзу бо ворид кардани эрод ба таркиби “рӯзе, ки дар қиёмат” бо назардошти ин ки рӯзи қиёмат танҳо як рӯз аст ва онро ба тариқи “рӯзе, ки дар қиёмат” истифода намудан мантиқи афкорро вайрон мекунад, доир ба мисраи аввал андеаширо ҷамъбаст карда, ҳангоми шарҳи мисраи

Ба қайд гирифтани ғалатҳои котибон дар шеъри Ҳазини Лоҳичӣ. Сирочиддин Алихони Орзу ба мазмуни байтҳои баъзан шак карда, ин гуна ғалатҳои шеъриро аз як ҷиҳат “саҳви котиб” медонад ва мувофиқи таъкиди ӯ агар ин гуна ғалат аз ҷониби китобон сурат гирифта бошад ҷои бахшишу авф аст ва агар мутааллиқ ба гӯянда бошад, ба он эрод сидқ дорад:

*“Сари розе, ки буд аз савмадорон маҳҷуб,
Дар таҳи майкада мастон ба мало бигиоянд.*

Лафзи “дар таҳи майкада” агар аз саҳви котиб аст, маъзур ва агар саҳви нозим бошад, чойи эрод аст” [1,с.663]. Хамин тарик, истифодаи истилоҳи саҳвулқалам ва саҳвулфикр низ дар масири баррасиҳои Орзу ба мушоҳида мерасад, ки ба ин гуруҳи эродҳои ӯ дар шеър дохил шудаанд, ки аз овардани мисол ин ҷо худдорӣ мегардад.

Накши радиф дар офаридани маънӣ. Дар ин бора Орзу ду маврид доир ба радиф маълумот пешниҳод намуда, нишон додааст, ки калимаҳое, ки дар шеър радиф шудаанд, дар офаридани маънӣ накш нагузоштаанд:

“Зи турктозии он нозанин савор ҳанӯз

Маро зубор баланд аст аз мазор ҳанӯз

Махфӣ намонад, ки як “ханӯз” дар ин байт маҳз барои радиф аст ва мутлақан дар маънӣ мадхале надорад” [1,с.666].

Ва ё ҳалотҳои корбасти калимаҳоро танҳо барои радиф шудан ба қайд овардааст:

Ба шамъи анҷуман хокистари парвона мегӯяд,

Ки анҷоми муҳаббат рашки оғоз аст, медонам.

Лафзи “медонам” дар ин ҷо маҳз барои радиф аст” [1,с.668].

Дар маҷмӯъ, рисолаи “Танбеҳ-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзу яке аз сарчашмаҳои мумтози накди адабии Ҳинд ба шумор меравад, ки муҳимтарин андешаҳои муаллифи он доир ба масъалаҳои адабиётшиносӣ ва маънигустарӣ рӯи қор омадаанд. Агарчи Орзу доир ба шеършиносӣ, робитаи байни мисраъҳо, истифодаи санъатҳои бадеӣ, тарзи бечои таъбири ифодаҳо ва ғайра дидгоҳҳои хос баён кардааст, баррасии он ҷои баҳси дигар аст. Санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки Сирочиддин Алихони Орзу як суҳанвари мумтоз, шоир ва муҳаққиқи пурэҷоз ва аз масоили умдаи шеърӣ ирфон оғох буда, дар баҳогузориҳои мақоми суҳанварии шоирон накши бориз гузоштааст.

АДАБИЁТ:

1. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: “Офсет”, 2018. – 728 с.
2. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди дуюм. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ доктори илмҳои филологӣ, профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе, 2018. – 776 с.
3. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳ-син Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 752 с.
4. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди чаҳорум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот: доктори илмҳои филологӣ, профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе: «Паёми ошно», 2019. – 752 с.
5. Кадканӣ, Шафёй. Шоире дар ҳучуми мунтақидон:Накди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомунӣ шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ.–Техрон: Оғаҳ, 1375. – 512с.
6. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Накди адабӣ дар сабки ҳиндӣ. Чопи аввал.–Техрон:Сухан,1385.– 440с.

REFERENCES:

1. Dagestani, Vola. Riaz-ush-shuaro. In four parts . The first part. Introduction, revision and research of Mohsin Nojii Nasrobadi. The translator of the text into the Tajik Cyrillic script, the author of the foreword and commentary on the vocabulary and explanations, Doctor of Philological Sciences Misbohiddin Narzikul. - Dushanbe: "Offset", 2018. - 728 p.
2. Dagestani, Vola. Riaz-ush-shuaro. It consists of four parts. The second part. Introduction, revision and research of Mohsin Nojii Nasrobadi. The translator of the text into the Tajik Cyrillic script is Doctor of Philological Sciences, Professor Misbohiddin Narzikul and Babaeva Ozoda Imomkulovna. - Dushanbe, 2018. - 776 p.
3. Dagestani, Vola. Riaz-ush-shuaro. It consists of four volumes. The third volume. Introduction, revision and research of Muhsin Nojii Nasrabodi. The translator of the text into the Tajik Cyrillic script, the author of the foreword and glossary and commentary, Dr. Misbohiddin Narzikul and Babaeva Ozoda Imamkulovna. - Dushanbe: "ER-graf", 2018. - 752 p.

4. Dagestan, Vola. Riaz-ush-shuaro. It consists of four parts. The fourth part. Introduction, revision and research by Muhsin Nojii Nasrabodi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script, the author of the foreword and glossary and explanations: doctor of philological sciences, professor Misbohiddin Narzikul and Babaeva Ozoda Imamkulovna. - Dushanbe: "Payomi oshno", 2019. - 752 p.
5. Kadkani, Shafei. A poet under the attack of critics: Literary criticism in the Indian style of Hazini Lohiji's poem. - Tehran: Ogah, 1375. - 512p.
6. Futuhi, Mahmud. Literary criticism in the Indian style. First edition.-Tehran: Suhan, 1385.- 440 p.